

Sâdeddin'le çevirdiği Karl Vorlander'in *Felsefe Tarihi* de (1927-1928) ayrıca zikredilebilir. 1930'lu yıllar Türkiye'deki felsefe çalışmalarına oldukça hareket getirmiştir. Bu dönem Reichenbach, Ernst von Aster gibi felsefe hocalarının Türkiye'ye geldiği dönemdir. Reichenbach Viyana çevresi yeni pozitivist ekolüne mensuptu; ancak önemli bir etki sağlamadı. 1936'da gelen Ernst von Aster ise Yeni Kantçı görüşü benimsemiş bir felsefeciydi. Onun üniversitede İslâm felsefesi okutulması yolundaki girişimleriyle kurulan kürsüye Hilmi Ziya Ülken getirilmiştir. Bugün Türkiye'de oldukça gelişmiş olan İslâm felsefesi araştırmaları İzmirli'den sonraki bu ikinci girişime çok şey borçludur. O dönemdeki felsefî hareketliliğin başka bir göstergesi de Haydar Rifat'ın idaresindeki *Dün ve Yarın* serisinde görüldüğü üzere çeşitli Batılı ideolojiler hakkında çok sayıda kitabın yayımlanmış olmasıdır. Bu seri içinde sosyalizm hakkında olanlar önemli yer tutuyordu. Haydar Rifat'ın J. Bordardo'dan çevirdiği *Tarihî Maddecilik* adlı kitap bu dizide yayımlandı.

Daha önceki bazı sönük başlangıçlar göz ardı edilirse 1919'da çıkarılan *Kurtuluş*, 1920'de çıkarılan *Aydınlık* dergileri tarihî maddecilik akımının popüler seviyede tanıtıldığı birer mektep olmuşlardı. 1931'de Şevket Süreyya'nın öncülüğünü yaptığı *Kadro* dergisi Türkiye'de inkılapların durmadığı şeklindeki ana fikri yine tarihî maddecilik esası üzerinde işlemiştir. Kerim Sadi, Hikmet Kuvılcım, Sabiha Zekeriya (Sertel), diyaletik materyalizm hakkındaki teorik ve polemik yazılarıyla göze çarpan şahsiyetler olmuşlardır. Bunlardan Kerim Sadi'nin, "Bahâ Tefvik, Suphi Ethem ve emsali gibi acemi çaylakları maskaraya çeviren felsefe tarihî müderrisinin [Mehmet Ali Ayni] otoritesi"ni sarsmak üzere

onun *Felsefe-i Ülâ* adlı kitabındaki tercüme bozukluklarını dile dolması ilginçtir (bk. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, I, 632). Burada adı geçen "acemi çaylaklar"dan ikincisi, Türkiye'nin ilk *Felsefe Mecmuası*'nda özellikle Darwinçilik ile ilgili yazılarıyla dikkat çekmiş bir kişidir (bk. Akgün, s. 280-311).

1940-1946 yılları arasında meslekten bir felsefeci olan Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim bakanı olduğu dönemdeki tercüme faaliyeti sırasında çok sayıda felsefe klasığı Türkçe'de yayımlanmıştır. Bu faaliyet, yine meslekten bir felsefeci olan II. Meşrutiyet dönemi yenilikçi Maârif Nâzırı Emrullah Efendi'nin liselere felsefe dersi koydurup devlet eliyle telif ve tercüme kütüphanesi kurdurması ve burada felsefî eserler neşretmesi gayretlerinin tipik bir devamıdır.

Daha sonraki dönemlerde var oluşçuluk akımının Türkiye'nin sanat ve fikir çevrelerinde oluşturduğu etki, 1970'li yıllara gelindiğinde radikal ideolojik arayışların sisleri arasında dağılıp gitmiştir. Özellikle 1960 anayasasının getirdiği özgürlük ortamından faydalanan sol çevreler, materyalist ve marksist eserlerin hummalı bir faaliyetle tercümesine girişmiş ve 1980'lere gelinceye kadar bu sahada neredeyse çevrilmedik eser bırakmamışlardır. 1980'li yılların getirdiği yeni ortamın bu akımı yeni arayışlara ittiği gözlenmiştir. Bu arada K. R. Popper gibi Ortodoks pozitivist yumuşatan bilim filozoflarının yanı sıra Wittgenstein gibi bilim dilini sorgulayan mantıkçı düşünürlerin görüşleri fazla yoğun olmayan bir sıklıkta tartışılmıştır. Alman filozoflarından Nietzsche ve Heidegger'e de sınırlı bir ilgi gözlenmektedir. Bunların yanı sıra Frankfurt okulunun tenkitçi literatürünün tanınması yardım edecek kitaplar nisbeten ilgi görmüştür. Ancak bütün bu ilgilere tekabül eden ciddi bir çeviri faaliyetinin bulunduğunu söylemek zordur. Bu dönemde genç kuşak müslüman düşünce çevrelerinin de özellikle pozitivistliği sorgulayan felsefe akımlarını yakından tanımaya çalıştığı, post-modern literatür ile yakından ilgilendiği ve İslâm felsefe mirasını yeniden keşfetmeye çalıştığı gözlenmektedir. Bu çabayı sürdürenlerin, kurucuları Batı felsefesi literatürünü yakından tanıyan ve kültürde Batılılaşma aleyhtarı olan *Hareket*, *Büyük Doğu* ve *Diriliş* gibi dergilerin etrafında oluşmuş ekollerin dinamizmini devraldıkları söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Rızâ, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası* (trc. Ziyad Ebuzziya), İstanbul 1982, s. 221-227; Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 757-775; a.mlf., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, I-II; M. Şerefettin Yalbkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 463-467; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 47, 94, 110-111, 142-143; a.mlf., *İlim ve Din*, s. 322-345, 368-369; M. Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 341-357, 369-380; a.mlf., *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, İstanbul 1985, s. 123-132; Nikkie R. Keddie, *An Islamic Response to Imperialism*, London 1983, s. 22, 46; İsmail Doğan, *Türk Kültür ve Eğitimiine Katkıları Açısından Mehmet Tahir Münif Paşa ve Ali Suavi Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma* (doktora tezi, 1983), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 95-129, 316-357, 516-519; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara, ts.; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, ts., s. 5-28, 137; a.mlf., *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, ts., s. 9-57; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1986, s. 310-313; Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1988, s. 280-311; "Devlet-i Aliye'nin Eski Sadrazamı Devletlû Reşit Paşa Hazretlerine", "Altes Midhat Paşa Hazretlerine, Osmanlı İmparatorluğu Eski Sadrazamı" (trc. Ümid Meriç — Mehmet Ali Meriç), *TT*, III (1985), s. 103-105; Şerif Mar-din, "Batıcılık", *CDTA*, I, 245-250; Arslan Kaynardağ, "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", a.e., III, 762-774.

İLHAN KUTLUER

III. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Tanzimat'tan kısa bir süre öncesinde Osmanlılar'daki öğretim kurumları şunlardır: 1. Din ilimleri öğretimi yapan okullar: Sıbyan mektepleri (ilkokullar), medreseler (orta ve yüksek öğretim okulları). 2. Askerî ve teknik okullar: Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun (1773), Mühendishâne-i Berri-i Hümayun (1793), Tıbhâne-i Âmir ve Cerrahhâne-i Ma'mûre (1826), Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye (1834), Muzika-i Hümayun (1834). 3. Genel öğretim kurumları: Rüşdiyeler (1839), Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye (1839), Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1838). Bunların dışında saray ve ordu eğitim kurumları olarak Osmanlılar'ın ilk asırlarından beri devam eden Enderun Mektebi ve Ace-mi Oğlanları Mektebi vardı.

Osmanlı orduları XVIII. yüzyılda Avrupa orduları karşısında birbirini takip eden yenilgilere uğrayınca bunun sebeplerini aramaya başlayan aydınlar ve idareciler

Batı kültürünün mütlak üstünlüğüne savunan Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risâlesi*'nin ilk sayfası (İstanbul 1256)

Batı'daki gelişmeleri farketmiş, onların teknik araç ve gereçlerini almanın zarurîti görmüş ve öncelikle askerî alanlarda olmak üzere zamanla Batı'nın bütün eğitim ve öğretim kurumlarını takip edip örnek almaya başlamışlardır. Bu anlamdaki ilk ilişkiler Lâle Devri'nde görülür. Başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İngiltere'ye gönderilen elçilerden gördükleri yerlerin özelliklerini bildirmeleri istenmiş ve toplanan bilgiler ışığında askerî öğretim alanında girilen yenilik hareketleriyle başlayan Batı maârifine uygun öğretim kurumları açma çalışmaları hızlandırılmıştır. II. Mahmud 1824 yılında çıkardığı bir fermanla bütün çocukların bulûğ çağına kadar mecburi ilk öğretime tâbi tutulmasını emretmiş, okuma çağındaki çocukların mekteplerden alınarak herhangi bir işe verilmesini yasaklamıştır. Fermanda zorunlu sebeplerle çocukların okuldan ayrılmasına ancak hocaların ve kadının karar verebileceği ayrıca belirtilmiştir. O zamana kadar devletin ilgilenmediği ve sadece vakıfların yönetip geliştirdiği ilk öğretimi bir devlet meselesi yapması, bu öğretimi mecburi kılmayı ve bütün halka yaymayı hedef alması bakımından önemli olmakla birlikte öğretimin mahiyet ve muhtevası hususunda herhangi bir yenilik getirmeyen bu fermanın sonra da Cumhuriyet'e gelinceye kadar çeşitli zamanlarda öğretimin mecburi olması hakkında daha birçok kararın alındığı görülmektedir.

Sıbyan mekteplerini ve medreseleri ıslah etmek için yapılan teşebbüslerde 1914 yılına kadar başarı elde edilememiş; özellikle ders ve müfredat programlarının Batı'da geliştirilen ilmi ve pedagojik esaslara uygun olarak düzenlenmesi, çağdaş düşünce ve ilim zihniyetiyle yetişmiş, meslekî ehliyete sahip öğretmen ve yönetici kadroların oluşturulması, çağdaş usul, imkân ve şartlarda eğitim ve öğretim yapan okulların ülke çapında yaygınlaştırılması gibi maârifin en temel meselelerinde ihtiyaçlar ölçüsünde ilerleme kaydedilememiştir. Buna karşılık özellikle Tanzimat'tan sonra gayri müslim cemaatlara verilen imtiyazlar sonucu azınlıkların okul açması kolaylaşmış ve bu faaliyet hızlandırılmıştır. Ayrıca Tanzimat idarecileri gayri müslim cemaatlara karşı sadece müsamahakâr davranmakla kalmayarak muhtelif Osmanlı unsurlarının birbirleriyle kaynaşmalarını temin etmek ve gençlere Osmanlılık ideali aşılacak arzusuyla aç-

mış oldukları idadî ve sultânîlere müslüman Türkler'le beraber gayri müslimlerin çocuklarını da kabul etmişlerdir. Böylece esasen gayri müslim cemaatlerin lehine olan şartlar onlar için daha da uygun hale gelmiştir. Nitekim 1856 Islahat Fermanı'nda bütün Osmanlı vatandaşlarının askerî ve mülkî mekteplere kabul edileceği yazılıdır. Ne var ki bu mekteplerde okuyan azınlıklara Osmanlılık idealinin aşılması şöyle dursun, umulanın aksine, kilise ve aile çevrelerinin etkisiyle milliyet fikirleri daha da gelişmiş, buna karşılık Türk çocuklarında millî duygular yeterince güçlendirilememiştir.

Tanzimat'ın başlangıç yıllarında eğitim alanında önemli ıslahat ve yeniliklerden söz edilemez. Bununla beraber 1845'te maârif işleriyle meşgul olacak Meclis-i Maârif-i Muvakkat ve bu meclisin teklifi üzerine bir yıl sonra da Meclis-i Maârif-i Umûmiyye kurulmuş, bu meclislerde sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin ıslahı ile dârülfünunun açılması konusunda çalışmalar yapılmıştır. 8 Kasım 1846'da bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilk şeklinin Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti adıyla ve genel müdürlük seviyesinde teşekkül ettiği görülür. Açılması düşünülen dârülfünunun müfredat programını ve kitaplarını hazırlamak üzere 1851'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Ârif Hikmet Bey, Âli Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının yanı sıra devlet teşkilâtının dışındaki bazı ileri gelen kişilerin de üyesi olduğu Encümen-i Dâniş kurulmuştur. Akademik bir topluluk olan ve Osmanlı tarihinde ilk defa teşkil edilen Ercümen-i Dâniş'in kuruluşunda Fransız Akademisi örnek alınmıştır. Bu arada açılacak dârülfünuna hoca yetiştirmek üzere Selim Sâbit Efendi ve Hoca Tahsin Efendi Paris'e gönderilmiştir (1857). Paris'te bir Mekteb-i Osmânî açılarak buraya gönderilen iki hocanın bir yandan bu mektepte Paris'te oturan Osmanlı vatandaşlarına Türk dili okutmaları, öte yandan da ileride hocalık yapacakları matematik ve tabiat bilgisi alanlarında öğrenim görmeleri tasarlanmıştır.

Batılilaşma hareketi bakımından Osmanlı tarihinin dönüm noktası olan Tanzimat Fermanı'nda maârif konularına dair herhangi bir ifade yer almazken 1856'da çıkarılan Islahat Fermanı maârif meselelerine büyük ölçüde önem verilmesini öngörmekteydi. Bunun en önemli sonucu, Meclis-i Vükelâ'ya dahil bir nâ-

zırın yönetiminde Batı maârif sistemine uygun bir kuruluş olan Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin teşekkülü olmuştur (17 Mart 1857). 1869'da eğitim ve öğretim meselelerinin çözümü için Maârif Nâzırı Saffet Paşa'nın gayretiyle Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi hazırlandı ve bu alanda nelerin yapılması gerektiği tesbit edildi. Büyük ölçüde Fransız maârif sistemi esas alınarak düzenlenmiş olan, hazırlayıcıları arasında, aralıklarla altı defa Maârif nâzırlığı yapan Ahmed Kemal Paşa'nın başkanlığında Sâdullah Paşa, Recâizâde Ekrem, Ebûzziyâ Tefvik gibi tanınmış kişilerin bulunduğu bu nizamnâme ile Batılilaşma hareketinin başlangıcından beri farklı ve bazıları gayri resmî kuruluşlarca parça parça yürütülmeye çalışılan maârif işleri ve ıslahat çalışmaları bir nezâret bünyesinde ve bütünlük içinde ele alınmış ve devletin başlıca meseleleri arasında gösterilmiştir. Nizamnâme ilk öğretimde mecburiyeti öngörmesi, genel öğretimi Batı ölçülerine göre kademe ve derecelere ayırması, çağdaş esaslara uygun öğretim ilke ve yöntemleri koyması, öğretmenlerin mesleklerinde yenilenmelerini sağlayıcı malî ve idarî tedbirlere işaret etmesi, maârifin merkez kuruluşlarını geliştirme yanında taşra teşkilâtlarına da ağırlık vermesi, halkın maârif harcamalarına katkıda bulunmasını gündeme getirmesi, kızların eğitime önem vermesi gibi yönleriyle eğitim ve öğretim meselelerini modern bir yaklaşımla ele almış ve çözümler ileri sürmüştür.

Saffet Paşa'nın Maârif nâzırlığı sırasında sıbyan mektebinden rüşdiyeye talebenin imtihanla alınması kararlaştırılmış, 1868'de Mekteb-i Sultânî kurulmuş, ilk öğrenimin mecburiyeti resmî bir esasa bağlanmıştır. Aynı yıl Dârüşşafaka'nın inşasına başlanmış, Dârülmualimîn'de ıslahat yapılmış, taşradaki öğretmenleri modern pedagojinin esasları hakkında bilgi sahibi kılmak maksadıyla gezici öğretmenler gönderilmiştir.

Batı'daki üniversitelere benzer bir yüksek öğretim kurumunun açılması yönünde ilk ciddi teşebbüs, eğitim - öğretim meseleleriyle yakından ilgilenen Abdülmecid dönemine rastlar. 1846'da kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın aynı yıl aldığı bir karar uyarınca Ayasofya civarında dârülfünun binasının inşasına başlanmışsa da on yedi yıl süren bu binanın yapılış maksadı için kullanılması hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Örgün öğretim yapan dârülfünun açılma-

dan önce halka açık dersler veren bir dârülfünun kurulmuş, bu derslere 12 Ocak 1863 Pazartesi günü başlanmış. Birinci derste 300 kadar dinleyicinin hazır bulunduğunu o günkü gazeteler yazmıştır. Çoğu Fransızca olmak üzere çeşitli yabancı dillerde eserlerden oluşan 4000 ciltlik bir kütüphanesi bulunan, fizik ve kimya derslerinde deneylerin de yapıldığı bu mektepte Doğu ve Batı kültürlerini iyi tanıyan bazı vekillerin ve paşaların ders verdiği de olmuştur. Zamanla coğrafya ve astronomi derslerinin de programa alındığı bu kuruma Avrupa'dan pek çok laboratuvar araç ve gereçleri getirilmişse de bir yıl sonra bu derslere son verilmiştir. M. Ali Aynî'nin *Dârülfünun Târîhi*'nde (s. 18-19) belirttiğine göre, "Bizde efkâr-ı atîka ashabıyla teceddüd ve ıslahat isteyenler ve Avrupa medeniyetini iltizam edenler arasında temâdi eden muhalefetten bu dârülfünun meselesi de hissesini almıştır".

Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi dârülfünun meselesini ciddi bir şekilde ele alarak bu kuruluşun açılması, işleyişi, süresi, bölümleri, dersleri, idarî ve akademik yapısı, öğretim dili, kütüphanesi, bütçe işleri gibi konularda ayrıntılı hükümler koydu. Ayrıca bir özel yönetmelik hazırlanmasını öngören nizamnâme de bu üniversiteye Dârülfünun-ı Osmânî adı verildi. Batı'daki örneklerle uygun olarak tam bir üniversite hüviyeti taşıması için gerekli olan hemen bütün esasları tesbit edilen Dârülfünun-ı Osmânî, 20 Şubat 1870'te Maarif Nâzırı Saffet Paşa'nın yaptığı bir konuşma ile öğretime başladı. Açılış derslerini Dârülfünun müdürlüğüne tayin edilen Hoca Tahsin Efendi Türkçe, Cemaleddîn-i Efgânî Arapça ve Aristakli Efendi Fransızca olarak verdiler.

Osmanlılar'da Batılılaşma gayretlerinin en önemli alanlarından olan modern yüksek öğretim kurumlarının açılması kadar yaşatılmasında da büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunların en başta geleni, orta öğretimden mezun olan öğrencilerin azlığı ve iyi yetişmemiş olarak yüksek öğretim kurumlarına gelmesiydi. Bu eksikliği kapatmak üzere dârülfünunda hazırlık sınıfları açıldı.

Dârülfünunda ilk altı aylık dönem içinde okutulacak dersler ve hocalar *Takvîm-i Vekâyi*'de şöyle gösterilmektedir: Edebiyat, Selim Efendi; Fransızca, Konstantinî Efendi; târîh-i umûmî, Mahmud Efendi; coğrafya, Hâlid Bey; hikmet-i

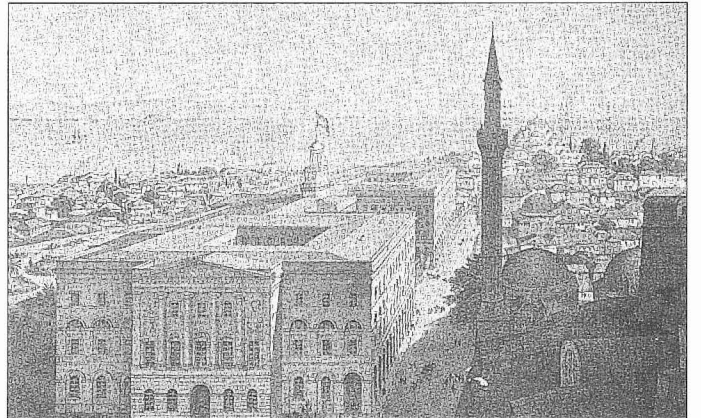
tabîî, Aziz Efendi; hesap, Tefvik Bey; resim (bir Fransız); ilm-i hukuk, Ahmed Kâmil Efendi; mantık, Kerim Efendi. Dârülfünun, altı aylık bir tecrübeden sonra programlarında bazı değişiklikler yapılarak üç bölümden (fakülteden) oluşan (hikmet ve edebiyat, hukuk, ulûm-i tabîiyye ve riyâziyyât) bir yüksek öğretim kurumu haline getirilmiş, ders sayısı da buna göre çoğalmıştır. Ancak ders kitapları ve öğretim dili gibi birçok konuda zorluklarla karşılaşan Dârülfünun-ı Osmânî kısa bir süre sonra kapatılmıştır (1872). Dârülfünun, Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde öngörüldüğü şekilde Batılı anlamda gerçek bir üniversite olamamıştır. Bu yüksek öğretim kurumunun, Efgânî'nin açılıştı yaptığı ve dine aykırı ifadeler taşıdığı iddia edilen konuşması yüzünden, ayrıca Hoca Tahsin Efendi ve Münif Mehmed Paşa gibi hocaların dersleri, deney ve uygulamalarıyla talebelere zararlı oldukları gibi gerekçelerle kapatılmasından sonra 1900'de ikinci defa açılışına kadar bugünkü anlamda bir üniversite kurulamamıştır.

Hangi sebeple olursa olsun, büyük ümitlerle ve Batı modeli esas alınarak kurulmuş bulunan bu yüksek öğretim kurumunun kapatılması büyük bir talihsizlik olmuştur. Buna karşılık aynı yıllarda açılan Galatasaray Sultânîsi ve Robert College Batı'daki gelişmeleri de takip ederek aralıksız öğretime devam etmişlerdir. Medrese mezunlarının gidebileceği modern anlamda bir yüksek öğretim kurumu ıslahat imkânları bulunmasına rağmen kapatılırken yabancı ülkelerin doğrudan açtıkları veya destekledikleri okulların devamlı bir gelişme göstermesi medrese öğrencilerinin yavaş yavaş bu okullara ilgi göstermelerine yol açmış, zamanla Osmanlı idare, ilim ve kültür hayatına bu okullardan mezun olanlar hâkim olmuştur.

Eskiden devralınan Mühendishâne, Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksek okullar Tanzimat döneminde Batılılaşma cereyanlarından geniş ölçüde etkilenmişlerdir. Nitekim 1847'de Tıbbiye'yi ve Üsküdar'da bir hastahaneyi ziyaret eden ve müşahedelerini hayretle anlatan Mac Farlane Tıbbiye'nin kütüphanesini görünce, "Çoktan beri bu kadar düpedüz materyalizm kitaplarını toplayan bir koleksiyon görmemişim. Genç bir Türk doktoru oturmuş, dinsizliğin el kitabı olan *Système de la nature*'ü (Baron d'Holbach'ın eseri) okuyordu. Raflar Fransız devrimcilerinin, özellikle materyalistlerin kitaplarıyla doluydu" der ve bu kitapların son baskılar olduğunu, pek çok yerinin çizildiğini, birçokları tarafından okunmuş olduğunu görmekten şaşkınlık duyduğunu belirtir (Charles Mac Farlane, s. 270, 271).

Maarifte birlik ve bütünlüğü sağlamak için 1851'de kurulan Encümen-i Dâniş'in, Cevdet Paşa'nın çizdiği programa göre Batı'daki gelişmeler doğrultusunda ilmi araştırmaları teşvik etmek, dil, tarih ve edebiyat alanlarında yeni eserlerin yazılmasını sağlamak gibi müsbet gayeleri vardı. Zamanın tanınmış ilim adamlarının üyesi olduğu bu encümende ayrıca Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer, İngiliz dil âlimi James Redhouse gibi yabancı kişiler de bulunuyordu. Bu encümenin en büyük eseri Cevdet Paşa'nın yazdığı tarih olmuştur. Cevdet Paşa bu eserinde geçmişteki bütün başarısızlıkları başlıca iki sebebe bağlamaktadır. Bunların ilki devlet adamlarıyla ulemânın cehalet ve zaafı, ikincisi de şuur-suz ve ölçsüz bir Batılılaşma siyasetidir. Cevdet Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin yaşaması ve gelişmesi ne yeniliklere karşı direnme, ne de Batı'nın körü körüne taklidiyle gerçekleşebilir. Önemli olan, Batı'dan alınacak yeni ilmi ve teknolojik imkânlarla Osmanlı kültürel ve

Tanzimat döneminde dârülfünun olarak inşâ edilen, daha çok Maliye Nezâreti, Mebusan ve Âyan meclisleri olarak kullanılan ve 1933'te yanan binanın mimarı Fossati tarafından yapılan gravürü

tarihî şahsiyetini koruyup güçlendirmeyi başarmaktır. Bu görüşü Nâmık Kemal'den Ziya Gökalp'e kadar birçok fikir adamı da savunmuştur.

Cevdet Paşa'nın önemli görevler üstlendiği Encümen-i Dâniş bazı faydalı çalışmalara öncülük etmekle beraber uzun süre yaşamamış, buna mukabil, Batılılaşma'da ölçülü olma, millî, tarihî benliği ve değerleri yaşatarak Batılılaşma düşüncesinden yana olan Cevdet Paşa'ya karşı Batılılaşma'da radikal anlayışı temsil eden Münif Mehmed Paşa'nın gayretleriyle Cem'iyet-i İlmîyye-yi Osmâniyye kurulmuştur. Avrupa tabiat felsefesine ve Fransız materyalizmine ilgi gösteren kişilerin temsil ettiği bu kurum, yabancı bir ilim adamını bile şaşırtan materyalist kitapların ve görüşlerin Tıbbiye'nin öncülüğünde Osmanlı aydınları arasında yayılmasını sağlamıştır. Cem'iyet-i İlmîyye-yi Osmâniyye 1862'de Münif Mehmed Paşa'nın yönetiminde *Mecmûa-i Fünûn*'u çıkarmaya başlamıştır. Halka açık dersler verilmesi ve bir dârülfünun kurulması fikri bu cemiyetten çıkmıştır. 1864'te Maarif nâzırının başkanlığında kurulan, ilmî ve idarî iki dairede oluşan Meclis-i Kebîr-i Maârif'te Rum, Ermeni, Katolik, Protestan, Müsevî cemaatlerinden seçilmiş üyeler de bulunuyordu. Ayrıca Münif Mehmed Paşa başkanlığında Tercüme Odası kurulmuştur. Laik eğitim yoluyla Osmanlı milletler topluluğunun korunabileceğini ileri süren Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy Osmanlı eğitimi hakkında 1867'de bir rapor hazırladı. Bu raporda orta ve yüksek öğretim seviyesinde milletlerarası kurumlar açmak, genel kitaplıklar kurmak, fen, tarih, hukuk ve idarecilik alanlarında dersler okutacak bir yüksek okul açmak gibi teklifler bulunuyordu. Galatasaray Sultânîsi de bu fikirlerin ürünüdür. İlk açılan dârülfünunun kapatılmasından sonra 1873'te Sava Paşa'nın müdür olduğu dönemde Galatasaray Sultânîsi'nin bünyesinde Edebiyat, Fen ve Hukuk bölümlerinin tesis edildiği görülmüyor. Fakat öğretim dili Fransızca olan bu okulda açılan yüksek kısımda öğretimde hangi dilin kullanılacağı uzun süre tartışılmış, özellikle Hukuk bölümünde Fransızca'nın yeterli olamayacağı düşünülerek Fransızca anlatılan dersler muallim muavinleri tarafından Türkçe olarak tekrar edilmiştir. Ancak zamanla bu fakülteler Galatasaray'ın bünyesinden ayrılmış ve öğretim faaliyetlerine son verilmiştir.

Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden, eğitim ve öğretimin bu gelişmelerdeki rolünü çok iyi anlayan II. Abdülhamid'in saltanat döneminde maarifte Batılılaşma yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiş; genel hizmetler, askerlik, tıp, dişçilik, hukuk, ticaret, ziraat, maliye, kadastro, evkaf, mühendislik, el sanatları, gümrük, öğretmenlik, polislik, çıraklık ve zamanın ihtiyaçlarına göre daha başka alanlarda İstanbul ve taşrada pek çok okul açılmıştır. O döneme kadar açılan yüksek okulların başarısızlığının ve kapanmalarının başta gelen sebebi olan orta dereceli okullardan yetişen öğrencilerin azlığı ve kalitelerinin düşüklüğü meselesine ilk defa Abdülhamid devrinde çözüm aranmış, kızların öğretimine ağırlık verilerek ilk ve orta dereceli kız okullarının sayısı artırılmıştır. Bu dönem maarif politikasının önemli özelliği, Tanzimat dönemindeki itidal-den uzak Batılılaşma gayretlerinin giderek durulması, daha soğukkanlı, ölçülü ve millî bir tavır takınılması, bilim ve teknik alanlarında Batı'dan mümkün olduğunca çok faydalanılması yanında siyasi, fikrî ve sosyal alanlardaki Batılılaşma'da ihtiyatlı davranılması, öğretim kurumlarında millî kültür, gelenek ve değerlerle birlikte çağdaşlaşma yoluna gidilmeye çalışılmasıdır.

II. Abdülhamid zamanında orta öğretimden yeterli kalite ve sayıda öğrenci yetiştirmeye başladığından dârülfünunun açılması için ilk defa elverişli şartlar doğmuş ve 1 Eylül 1900 tarihinde Ulûm-i Âliye-yi Diniyye, Ulûm-i Riyâziyye ve Edebiyat bölümlerinden meydana gelen dârülfünun açılmıştır. 23 Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'ten sonra dârülfünun fakülteleri beşe yükseltilmiş, Maarif Nâzırı Emrullah Efendi zamanında bütün teşkilât için çıkarılan 8 Nisan 1912 tarihli nizamnâmeden sonra 1913-1918 yılları arası bu kuruluşun en verimli seneleri olmuştur. Bu dönemde dârülfünuna bağlı beş fakülte şunlardı: Ulûm-i Şer'iyye şubesi (dârülfünunun Ulûm-i Aliyye-yi Diniyye bölümünün yeni adı), İlm-i Hukûkiyye şubesi, Ulûm-i Tabîiyye şubesi, Fünûn şubesi, Ulûm-i Edebiyye şubesi. Ancak 18 Eylül 1330'da (1914) gerçekleştirilen "islâh-ı medâris" sonunda Medresetü'l-Mütehasssîn'in açılması üzerine dârülfünundaki Ulûm-i Şer'iyye şubesi kaldırılmıştır. Adı geçen bölümde şu dersler okutulmaktaydı: Tefsîr-i şerif, hadîs-i şerif, ilm-i ahlâk-ı şer'iyye ve tasavvuf, usûl-i fıkıh, fıkıh, ilm-i kelâm,

siyer-i nebevî, târîh-i dîn-i İslâm ve târîh-i edyân, ilm-i hilâf, edebiyât-ı Arabiyye, hikmet-i teşrî', târîh-i ilm-i fıkıh, târîh-i ilm-i kelâm, Arap felsefesi, felsefe ve târîh-i felsefe.

II. Abdülhamid döneminde kızların eğitim ve öğretimine verilen önemin bir sonucu olarak 12 Eylül 1914'te Edebiyat, Riyâziyyât ve Tabiat bölümlerinden meydana gelen müstakil bir kız üniversitesi (İnâs Dârülfünunu) kurulmuş, daha sonra da Hukuk ve Tıp bölümlerine kız öğrenci alınmıştır. Dârülfünunun verimli çalışmaları geçen 1913-1918 yılları arasında Batılılaşma yönündeki yapıcı gayretlerin bir sonucu olarak çeşitli dillerdeki kitaplardan oluşan bir kütüphane kurulması, ders araç ve gereçlerinin temini, bina tesisi ve tefrişine ait ihtiyaçların giderilmesi ve öğretimin bir esasa bağlanması gibi hususlarda ciddi başarılar sağlanmış, ayrıca başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden hocalar getirtilmiştir. Ancak Mütareke yıllarında (1918-1923) bütün kurumlar gibi dârülfünun da büyük zorluklarla karşılaşmış ve burada da pek çok hocaların ayrılması, bir kısmının sürgüne gönderilmesi, çeşitli baskılara mâruz kalması gibi talihsiz olaylar yaşanmıştır. Bu arada yabancı profesörler ülkelerine dönmüşler, 1908'den itibaren öğrenci sayısında büyük artışlar olmasına rağmen savaş yıllarında yüksek öğretim çağındaki gençlerin askere alınması yüzünden öğrenci sayısı da düşmüş ve neticede dârülfünun gerilemiştir. Dârülfünunda okumuş, II. Meşrutiyet sonrasında da burada hocalık yapmış olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na göre dârülfünundaki gerileyişin başlıca sebepleri "Bal-kan hezimetî, tahsil için Avrupa'ya gönderilen gençlerin avdeti, yine asrîleşmek ihtiyacı ve her sebebin fevkinde kuvvetli olarak milliyet intibahı" idi (bk. Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 201).

3 Mart 1924 tarihli tevhîd-i tedrisât kanunuyla dârülfünun yeniden teşkilâtlandırılmış, medreseler kapatılarak bunların yerine İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına karar verilmiştir. Cumhuriyet döneminde açılan bu fakültenin başlangıçtaki ders programı ve hocaları şu şekilde belirlenmişti: Fıkıh tarihi, İzmirli İ. Hakkı; hadis tarihi, Hüseyin Avni; kelâm tarihi, Şerefeddin; tefsir tarihi, Şevket; tasavvuf tarihi, M. Ali Ayni; Türk târîh-i dîniyyesi, Fuâd; dîn-i İslâm tarihi, Nîmet; İslâm bed'iyyâtı, İsmail Hakkı; ak-

vâm-ı İslâmiyye etnografyası, Halil Hâlid; hâlihazırda İslâm mezhepleri, Yusuf Ziyâ; felsefe-i din, Mehmed Emin; târîh-i edyân, Mösyö Domezyi; Arapça ve Farsça, Nüreddin. Bu fakülte ilk açıldığı tarihlerden başlayarak yayımladığı dergi ve kitaplarla ilim âleminin dikkatini çekmiş ve gelecekte büyük hizmetler yapacağını daha ilk yıllarında göstermiştir. Fakat 1933'te dârülfünunu İstanbul Üniversitesi'ne dönüştüren kanunla İlâhiyat Fakültesi'ne kadro ayrılmamış ve fakülte böylece kapatılmıştır.

Batılılaşıma sürecinin yaşandığı dönemde öğretim kurumlarının tecrübe birikimi sağlayacak şekilde geliştirilmesine çalışmak, yanlışları ve eksikleri gidermek yerine kolay fakat yanlış olan kapatma yolu seçilerek zaman içinde büyük zararlar yol açmıştır. Batılılaşıma hareketleri boyunca eğitim kurumlarında görülen bu açma - kapatma anlayışı, Türk toplumunun yaşadığı fikir kargaşasını açıklayan önemli bir ipucudur. Özellikle 1870'li yıllardan günümüze kadar eğitim kurumlarında sürekli bir arayış ve yenilenme arzusu görülmektedir. Gelişen ve değişen şartlara uyum sağlamak bakımından büyük değer taşıyan bu arzu, uygulamadaki yanlışlıklar yüzünden her zaman ilerleme ve gelişmeye uygun sonuçlar vermemiştir. İlk dârülfünunun kapatılmasında olduğu gibi fakülte ve okul kapatmak suretiyle yapılan müdahaleler cehalete ve aydınlar arasında zıtlaşmalara yol açmıştır. De-neme - yanılmalarla geçirilen uzun yıllara rağmen geçmişte ve hatta bugün bile Türk maarifinde millî, köklü ve gelenekleşmiş bir yapı, sistem ve zihniyet birliği gerçekleştirilememiş; iki asırdır sözü edilen "ilim ve fenler"de Türk milletinin tarihî ve kültürel kişiliğine lâayık, ihtiyaçlarına cevap veren, çağdaş medeniyet dünyasında özlediği mevkiye oturmasını sağlayan bir seviyeye ulaşamamıştır. Çağdaşlaşma ve ilerlemenin en temel şartı olan bilgilenme ve aydınlanma şuurunu halka benimsetmekle yükümlü olan aydınların Batı bilimiyle Batı kişiliğini ve değerlerini birbirine karıştırmaması, bu suretle kişilik ve değer buhranına uğraması gerçeğinin özlenen gelişmenin en temel engeli olduğu günümüz aydınları tarafından daha iyi kavranmış gözükmektedir. Özellikle Türkiye'de Batılılaşıma'nın tepeden ve tek elden yönlendirildiği dönemin sona erdiği, benimsenen demokratik sistemin zorlamasıyla da olsa aydın-halk diyalogu-

nun kurulmaya başladığı 1950 yılından bugüne kadar Türk millî eğitiminde gözlenen olumlu gelişmeler, Türk aydınının Batılılaşıma'yı yeni bir perspektiften ele almaya başlamasını sağlamıştır. Ancak yarım yüzyıla yaklaşan demokrasi tecrübesine rağmen, bugünün bazı aydınları hâlâ Batılılaşıma'yı tahlilde ürkeklikten yahut peşin hükümlerden kurtulamamaktadır. Demokratik gelenekler ve ilim zihniyeti geliştikçe Türk tarihinde Batılılaşıma hareketleri, politikaları, yönlendiricileri veya karşı gelenleri daha soğukkanlı ve objektif olarak değerlendirilecektir. Ancak bu sayededir ki iki yüzyıldır sürdürülen çabalara rağmen bu konuda hâlâ karşılaşılan problemlerin üstesinden gelinebilir ve belki de yeni oluşumlara gidilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Charles Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, London 1850, s. 270-271; M. Ali Aynî, *Dârûl Fünun Tarihi*, İstanbul 1927; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1930; *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul 1977), I-V; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966; Bedri Ziya Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, Ankara 1965; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968; Hasan Ali Koçer, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1974; a.mlf., *Türk Milli Eğitim Teşkilatı I*, Ankara 1981; Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, İstanbul 1975; a.mlf., *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978; Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, İstanbul 1980; a.mlf., *Maarifimizin Ana Davaları*, İstanbul 1980; *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul 1983; Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul 1984.

HALİS AYHAN

IV. HUKUK

Hukukta Batılılaşıma, genel anlamdaki Batılılaşıma'ya paralel olarak XIX. yüzyılda başlayan ve Cumhuriyet dönemindeki hukuk inkılaplarıyla doruğa ulaşan devletin siyasî ve hukukî yapısını Batı şekil ve normlarına uydurma hareketidir. Genellikle Tanzimat dönemiyle yoğun bir şekilde başladığı kabul edilen Batılılaşıma hareketleri içerisinde hukuk alanında yapılan düzenlemeler önemli bir yer tutar. Bunlar sadece hukukî yapının ve kanunların kısmen Batı standartlarına göre düzenlenmesi sonucunu doğurmamış, aynı zamanda bu alanda Cumhuriyet döneminde görülen topyekûn Batılılaşıma'ya da uygun bir zemin hazırlamıştır.

XIX. yüzyıl Batı'da bir kanunlaştırma asrıdır. Avrupa devletlerinin içinde bulundukları siyasî ve özellikle hukukî dağınıklık hukukçuları ve devlet adamlarını kanunlaştırmaya ve bu yolla siyasî ve hukukî birlik sağlamaya yönelttiği gibi bu asırda sistematik hukuk ilminin gelişmesi de kanunlaştırmalarda itici bir rol oynamıştır. Tanzimat döneminde Batı'yı örnek alan Osmanlı devlet adamları Batı'daki bu yeni cereyanın etkisinde kalarak Batı örneğinde kanunlaştırmalara yönelmişlerdir. Ne var ki Tanzimat döneminde Osmanlı hukukunun nisbeten birlik ve istikrar içerisinde olması sebebiyle Batı'daki kadar âcil bir kanunlaştırma ihtiyacı bulunmadığı gibi bu dönemde bütün alanlarda köklü bir kanunlaştırma hareketini sağlayacak sistematik hukuk ilminde bir gelişme de söz konusu olmamıştır. Biraz da bu sebeple Arazî Kanunnâmesi ve *Mecelle* gibi daha çok Cevdet Paşa'nın ferdî gayretlerinin ve hukukî dehasının ürünü olan kanunlar hariç Tanzimat'tan sonra kabul edilen kanunların önemli bir bölümü Batı kanunlarının kısmen veya tamamen iktibası yoluyla hazırlanmıştır. Âcil bir ihtiyaç olmadan ve hukukî zemini hazırlanmadan yapılan bu kanunlaştırmaların millî ihtiyaçlarla olduğunu ve millî ihtiyaçlar doğrultusunda yapıldığını söylemek zordur.

Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşıma hareketlerinin, özellikle hukuk alanında yapılanların bütün Tanzimat dönemi boyunca bizzat Batı tarafından teşvik edildiği, teşvikin yeterli olmadığı yerlerde de bu yönde baskı yapıldığı görülmektedir. Esasen bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî bakımdan Avrupa'nın desteğine muhtaç olması, Osmanlı devlet adamlarının yenileşme hareketlerini Batı'nın istekleri doğrultusunda düzenleme mecburiyetinde bırakmıştır. Nitekim Tanzimat dönemini başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Batı devletlerini XIX. yüzyılın başından beri çeşitli problemlerle ve özellikle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla bunalan Osmanlı Devleti'nin yanına çekme düşüncesiyle hazırlandığı gibi bu dönemin bir başka önemli siyasî-hukukî belgesi olan Islahat Fermanı da Kırım Savaşı sonrasında toplanan Paris Kongresi'nde yine Batı devletlerini etkileme düşüncesiyle çıkarılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın kaleme alınmasında özellikle İngiltere'nin etkisi açıktır. Reşid Paşa'nın, Londra büyükelçiliği